molio. Viršutinis statybų sluoksnis slūgso 90 cm gylyje. Jį sudaro 20–22 cm storio rausvas priemolis, iškastas iš įžemio, ir 5–8 cm storio kalkių skiedinio trupiniai, persimaišę su smulkiomis XVII a. plytų duženomis. Rausvas priemolis tikriausiai supiltas kasant duobes kolonų atramoms, o kalkių skiedinio trupiniai ir plytų duženos – mūrijant atramas. Abiejuose statybų sluoksniuose radinių neaptikta.

Viršutiniai XIX a. oficinos rekonstrukcijų sluoksniai nukasti 1973 m. tvirtinant oficinos pamatus, kai visoje patalpoje buvo iškasta 85 cm gylio duobė, kuri užpilta žemėmis ir statybiniu laužu: betono skiedinio trupiniais, raudonų skylėtų plytų duženomis.

The south officina of the Pažaislis Kamaldulys monastery

In 2009 an 8.1 x 8 m inner room of the officina was investigated in the S officina built in the late 17th century in the Pažaislis (Kaunas city) Kamaldulys monastery complex. A 17 cm thick forest soil layer was unearthed at a depth of 1.37 m and a 44–48 cm thick late 17th-century construction layer and the masonry walls of the foundations and column supports were recorded above it (Fig. 1). No finds were discovered.

Vilnius Morkūnas, Bronius Dakanis

Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčios Rietave šventorius

ISS pagal dar 2007 m. parengtą projektą atliko Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčios (G337; Laisvės aikštė 2, Rietavo miestas (A1830) šventoriaus žvalgomuosius tyrimus aplink bažnyčią įrengiamos maždaug 300 m ilgio lietaus kanalizacijos vietoje. Kadangi 2008–2009 m. žiemą, atliekant bažnyčios rūsio archeologinius tyrimus, aptiktas išlikęs XVI–XVIII a. kapas bei suardytų kapų liekanų, lietaus kanalizacijos vamzdyną rekomenduota pravesti požeminiu gruntų gręžimo būdu, netiriant ir nesuardant kapų, kurių turėjo būti ir bažnyčios šventoriuje. Dėl to tirta tik vandens surinkimui suprojektuotų šulinių vietose, kurių numatyta įrengti 13. Jų vietose tirti šurfai panaudoti ir kaip požeminio gruntų gręžimo technologinės duobės.

Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčios šventoriuje ištirtas bendras 59,5 m^2 plotas, tiriant 4 m^2 (2x2 m) dydžio šurfais, išskyrus šurfą 9, kuris padidintas iki 7 m^2 dydžio, ir šurfą 14 (4,5 m^2).

Archeologiniai tyrimai vykdyti 3 etapais. Pirmiausia tirtas bendras 32 m^2 plotas (šurfai 1–7 ir 13) požeminiam gruntų gręžimui lietaus nuotekų vamzdynų nutiesimui. Vėliau papildomai tirti dar 5 bendro 23 m^2 ploto šurfai 8–12 lietaus nuotekų šulinių statymo vietose bei ties gręžimo kliūtimi aptikto pamato vietoje (šurfas 14). Trečiuoju tyrimų etapu ties gręžimo kliūtimi aptikto pamato vietoje ištirtas 1,5x2,5 m dydžio šurfas 14, taip pat kliūčių (kietesnio grunto) vietose žvalgytas tranšėjų lietaus nuotekų paklojimui kasimas tarp šurfų 3 ir 9 bei į ŠV nuo bažnyčios PV kampo, link baseino skvere.

Palei bažnyčios V ir R šonus, 1–6,5 m atstumu nuo jos ir bokštų sienų ištirtos 2 šurfų eilės. Prie V sienos P–Š kryptimi tirta šurfų 1 (prie PV kampo), 4, 10, 11, ir 2 (prie ŠV kampo) eilė, o prie R, ta pačia kryptimi – šurfų 7 (prie PR kampo), 8, 14, 9 ir 3 eilė. Prie bažnyčios priekio, arčiau bokštų ištirti šurfai 12 (V, šalia bokšto) ir 13 (R, šalia R durų ir bokšto). P bažnyčios gale, šalia absidos, ties jos centrine dalim, ištirti šurfai 5 (R) ir 6 (V).

Visi šurfai tirti iki projektinio 1,5–1,6 m gylio arba įžemio. Prie bažnyčios PV kampo tirtame ***šurfe 1*** iki 1,6 m gylio buvo vientisa žemė, maišyta su žvyru. Šurfo V dalyje 1,3 m gylyje aptikta paklotų keraminių 8,5 cm skersmens melioracijos vamzdelių eilė – vėliausia bažnyčios ir šventoriaus drenažo sistema, atidengta ir kitose vietose. Šurfo žemėje rasta tik 17 kalvio darbo vinių, 5 žiesti puodų pakraštėliai ir dugneliai bei skalūno rašymo lentelės šukių.

Šurfe 2, tirtame 1,3 m į ŠV nuo bažnyčios V bokšto ŠV kampo, po išlaužtu 12 cm storio betono dangos sluoksniu bei 1–7 cm jo smėlio–žvyro pagrindu ir 7–8 cm žvyringos žemės sluoksniu atsidengė molingo žvyro ir plytų duženų 9–16 cm storio rudo molio sluoksnis. Tokie sluoksniai, priskirtini bažnyčios statybai, aptikti ir kituose šurfuose. Šurfo PR kampą kirto griovys, kurio dugne, 1,28 m gylyje taip pat buvo pakloti melioracijos vamzdeliai. Po molio plytų duženomis iki pat šurfo dugno tęsėsi maišytas žvyras su juoda kiek rusvo atspalvio žeme ir daugybe žmonių pavienių kaulų ar jų fragmentų. Šurfo PR kampe, P sienelėje, iškart po betono sluoksniu, lygiąja plokštuma paviršiuje gulėjo didelis, šurfe R–V kryptimi 55 cm ilgio, 26 cm pločio, 33 cm aukščio akmuo, o po juo – kitas 45 cm aukščio ir 50 cm pločio šurfe akmuo. Pradžioje, tiriant šurfą, spėta, jog tie akmenys yra ankstesnių bažnyčių laikotarpio (prie jų yra prilipusio, jau ištęžusio kalkinio skiedinio). Tame šurfo krašte, 20 cm žemiau antrojo akmens apačios rasta pavienių žmogaus kauliukų, o gruntas po akmenimis buvo maišytas. Tačiau vėliau, ištyrus kitą šurfą 12, paaiškėjo, jog aptikti akmenys analogiški rastiems šurfe 12 ir yra dabartinės bažnyčios bokšto pamato išplatėjimas iki buvusio žemės paviršiaus. Maždaug 60 cm gylyje pamato akmenis juosė perkūnsargio įžeminimo viela. Šurfo maišytame grunte, be gausybės pavienių žmonių kaulų ir jų fragmentų (jų per 500), rastas Žygimanto Senojo (1506–1548) ar Žygimanto

1 pav. Kapai įžemio paviršiuje šurfe 3. B. Dakanio nuotr.

Fig. 1. Graves in the surface of the sterile soil in test pit 3.

Augusto sidabrinis pusgrašis (?), carinės Rusijos varinis pinigėlis – denežka (iškalta – „енежк“) bei dvi žalvarinės sulipusios deformuotos monetos ar skardelės, plokštinė segė, signentinis žiedas, geležinė kilpelė, kalvio darbo vinių ir jų dalių (34 vienetai), skardelių, žiestų puodų ir stiklo butelių šukių. Rasta ir akmeninio kirvelio koto išgrąža. Prie jos prilipęs kalkinis skiedinys rodo, kad ji naudota kaip statybinė medžiaga ir čia pateko iš Rietavo apylinkių.

Ties bažnyčios R šono viduriu tirtame ***šurfe 3***, maždaug 1,25–1,48 m gylyje, netinkamame statyboms įžemio paviršiuje – molingame žvyre su akmenimis atsidengė *kapų* duobės: šurfo ŠV kampe – dvigubo kapo R galas, Š šone, ties jo viduriu – PR galas ir dalis šono bei R pakraštyje, irgi ties viduriu – beveik visa kapo V pusė. Mirusieji laidoti 1,38 m (V), 1,85 m (R) ir 1,92–2 m (ŠV) gylyje, galvomis į V ar ŠV. Įžemio paviršių ir Š kapo V dalį 1,72 m gylyje kirto griovys, kurio dugne P–Š kryptimi buvo paklota melioracijos vamzdelių eilė. Šurfe iki įžemio ir kapų maišyto su žeme žvyro sluoksnyje aptikta: medalionas (viršutinio kapo krūtinės srityje), 2 juostiniai ir signetinis žiedas, daugybė kalvio darbo vinių ir vinučių bei jų dalių (65 vienetai), žiestų puodų pakraštėlių ir dugnelių bei puodų, puoštų linijų ornamentu ar dengtų šviesiai žalia glazūra, šukių (15 vienetų), rašymo lentelės ir langų stiklo duženų.

Prie bažnyčios presbiterijos V sienos vidurio tirtame ***šurfe 4,*** iškart po velėna, iki jo dugno buvo maišytas su žeme žvyras. Šurfo ŠR kampe žemė tarp žvyro buvo tamsesnė, beveik juoda (degėsinga), kitur – tamsiai pilka su rusvu atspalviu. Paviršiuje, po plona velėna, juodo durpžemio, molingo smėlio ir žemės 12–16 cm storio sluoksniu irgi buvo bažnyčios statybos 12–14 cm storio sluoksnis – rudas su pilku atspalviu molis su plytų duženomis ir žvyro akmenukais. Jį 38 cm pločiu šurfo V pakraštyje Š–P kryptimi 1,23 m gylyje kirto me-

2 pav. Kapų liekanos virš įžemio ir senojo paviršinio vandens latako galas šurfe 7. B. Dakanio nuotr.

Fig. 2. The remains of graves above the sterile soil and the end of an old storm drain gutter in test pit 7

lioracijos vamzdelių linija, griovys, o 50–58 cm gylyje 34 cm pločiu – perkūnsargio įžeminimo suvytos vielos, šurfe einančios nuo jo PR kampo ŠR kampo link. Šurfas tirtas iki projektinio 1,3 m gylio (iki melioracijos vamzdelių), nes ištyrus šurfą iki šio gylio, išgriuvo R sienelės dalis prie ŠR kampo (giliau tęsėsi toks pat maišytas gruntas). Šurfo maišytame grunte rastos dviejų peilių geležčių dalys, 25 kalvio darbo vinys ir tokios pat vinies liemenėlis, alavinių vitražo tvirtinimo juostelių, vielų, skardelė, susilydęs žalvarinis dirbinys, žiestų puodų bei vėlyvų vitražo stiklų šukių ir daug pavienių žmonių kauliukų iš suardytų kapų.

Šurfe 5, tirtame 5 m į P nuo bažnyčios absidos centrinės dalies jungties su absidos R dalimi, nebuvo bažnyčios statybos plytų duženų sluoksnio, tik ŠR kampe, Š sienelėje, 20–23 cm gylyje atsidengė 75 cm ilgio ir 2–4 cm storio kalkingo balto smėlio juosta. Maždaug 16 cm gylyje R šurfo pusėje atkastas apie 38 cm pločio mažų ir vidutinio dydžio akmenų sumetimas, einantis beveik P–Š kryptimi (12° azimutu). Jį atidengus paaiškėjo, jog akmenys sukrauti maždaug iki 45 cm aukščio. Pats akmenų juostos Š galas buvo maždaug 50–55 cm aukščio, per 35 cm platesnis (80 cm pločio) ir giliau (48–55 cm gylyje) nei kitur šurfe. Prasidėjus liūčiai, akmenų juostos V kraštas išgriuvo, o gręžiant gruntus ištirtų šurfų vietoje nuo vibracijos išgriuvo ir visas jos vidurys. Visame šurfe iki jo dugno taip pat tęsėsi žvyras, maišytas su žemėmis. Tik pačiame šurfo P pakraštyje ir jo PV kampe 95 cm gylyje žvyras buvo švarus (įžemis). Čia šurfo sienelėje virš įžemio R–V kryptimi atsidengė žmogaus *griaučių* dalis (kaukolė). Įžemis – kapo duobės galas šalia kaukolės, jos V pusėje buvo 3 cm žemiau (1,15 m gylyje). Mirusysis palaidotas galva į V, galva guli ant kairiojo šono, 95 cm (kaukolė) – 94 cm (blauzdikaulis, kuris galėjo būti jau ne savo vietoje) gylyje. Kapo Š pusė suardyta anksčiau, be abejo, bažnyčios statybos metu, kasant gilesnę duobę žvyrui. Jos kraštas sutapo su kapo kairiuoju kraštu. Kapo viršus irgi suardytas – šurfo P sienelės pjūvyje matėsi, jog žvyras virš kapo kastas iki pat gulinčios kaukolės apačios lygio. Likę griaučių kaulai irgi judinti (raktikaulis guli kapo kryptimi žemiau smakro kaulo, krūtinės srityje rastos dvi juodosios keramikos šukės). Galbūt dėl aptikto kapo toje vietoje žvyras giliau nekastas, jis tik apardytas. Šurfo V pusėje, ties jo PV kampu, įžemis – šlyningas molis perkastas, matyt, kasant kitą kapo duobę. Ji dugne, įžemio sluoksnio viršuje, 1,45 m gylyje pradėjo siaurėti ir šalia šurfo V sienelės, ties jo PV kampu, maždaug 1,7 m gylyje (tiksliau nespėta pamatuoti, nes tiriant šurfas užgriuvo) buvo atidengtas kaukolės, gulinčios ant kairiojo šono, V–PV kryptimi, viršus. Šalia šio kapo duobės dugno iš Š pusės buvo ir kitos, lygiagrečios ir analogiškos duobės žymės. Joje rasta glazūruoto puodo (puodyninio koklio?) šukė ir pavienis dubens kaulas. Maždaug 30 cm aukščiau, ties mirusiojo juosmens sritimi, pastačius bažnyčią, buvo įrengtas minėtas akmenų sudėjimas – akmenų juosta. Išgriuvus jam ir padarius šurfo P sienelėje pjūvį, paaiškėjo, kad tai lietaus vandens latakas. Jis ovalaus skerspjūvio, o viduje – beveik ertmė su retais akmenimis. Latako aukštis – 44 cm, plotis – 42 cm. Jis įrengtas po žemės paviršiumi. Latako akmenys nedideli (5x5x8,5; 5x8x9; 4x8x17; 8x13x15 cm dydžio), šonuose, apačioje ir viršuje sudėti labai glaudžiai, o viduryje – retai, su tarpais. Šurfo P pakraštyje latakas atsidengė po 7–8 cm storio betono ir 12 cm žemės su žvyro priemaiša sluoksniais. Pjūvyje,

ties latako apačia, maišytame žvyre išsiskyrė apie 20 cm storio tamsesnis, beveik be žvyro žemių sluoksnis, kuris nuo latako V kryptimi įstrižai kilo viršun ir už 60 cm pasiekė latako viršaus lygį. Tačiau greičiausiai tai ne latako įrengimo – jau sukrauto iškasoje – užpylimas, bet žvyrduobių šventoriuje po statybų užlyginimo pėdsakai. Juoba, kad tamsesnis ir storesnis žemių sluoksnis, išsiskyręs ir į R nuo latako, nekilo žemės paviršiaus link, buvo horizontalus. Šurfo Š pakraštyje, 1,4 m gylyje taip pat atsidengė melioracijos vamzdelių eilė, einanti V–R kryptimi. Paaiškėjo, jog akmenų latako Š galą suardė melioracijos griovys, kurio kraštai vientisame šurfo maišytame grunte neišryškėjo. Užverčiant melioracijos griovį, latako akmenys į jį sukrito ir pasiskleidė. Šurfe rastas žalvarinis rantytas 3 narelių karolis, didelis pakabinamas kryželis su viršutine trumpesne ir įstriža kryžma, 3 kalvio darbo vinys, žiestų indų pakraštėlių ir koklių kaklelių (23 vienetai) bei butelio stiklo šukių. Karolis, kaip ir anksčiau, tiriant aikštės Š pakraštį, grindinio smėlyje rasta pasaginė segė gali būti su statybine medžiaga patekusi iš kitur, greičiausiai iš spėjamo Rietavo (Vatušių) kapinyno kitoje Jūros upės pusėje.

Šurfo 6, kasto 4,7 m į P nuo bažnyčios centrinės absidos dalies jungties su absidos V dalimi, R pakraštyje, po velėnos ir žvyringos žemės 14–15 cm storio sluoksniu buvo iki 15 cm storio bažnyčios statybos molio plytų duženų sluoksnis. Kitur šurfe šio sluoksnio lygyje, 15–16 cm gylyje 5 cm storiu tęsėsi plonas, kietas ir kalkingas šviesiai pilkas smėlis su molio priemaiša. Visur kitur šurfe iki jo dugno 1,6–1,65 m gylyje buvo žvyras, maišytas su žemėmis. Šiame šurfe, kaip ir šurfe 5, Š jo pakraščiu (R gale už 15 cm nuo sienelės), 1,4 m gylyje irgi buvo R–V kryptimi paklotų melioracijos vamzdelių linija, kuri maišytame grunte taip pat neišsiskyrė. Šurfo V pusėje, 14 cm gylyje atidengtas 40 cm pločio P gale nedidelių lauko akmenų klojinys – kitas latakas, ei-

3 pav. Šurfas 9 su perlaidojimu kriptoje ir po ja išlikusiu kapu bei spėjamos senosios bažnyčios pamato fragmentu. B. Dakanio nuotr.

Fig. 3. Test pit 9 with a reburial 'in a crypt' as well as a surviving grave and a fragment of the foundation of the suspected old church that are under it.

nantis nuo šventoriaus tvoros link lietvamzdžio nuo stogo beveik Š kryptimi (345° azimutu). Statmenai jam, ne taip glaudžiai gulinčių palei Š sienelės kraštą, V–R kryptimi ėjo kita 60 cm ilgio ir 50 cm pločio šurfe akmenų atšaka. Atšaka V gale nuo šurfo Š sienelės buvo nutolusi per 16 cm ir 3–10 cm gylyje buvo 34 cm pločio. Pradžioje tiriant spėta, jog žemės viršutiniame sluoksnyje sukrautos akmenų juostos yra vėliausia vandens surinkimo sistema šventoriuje, nes ji įrengta virš melioracijos vamzdelių drenažo (jeigu ankstyvesnė, ji turėjo būti suardyta tiesiant melioracijos vamzdelių liniją po grindiniu). Tačiau nuo liūties ir gręžimo vibracijos išgriuvus šurfų 5 ir 6 grindiniams (juos tikėtasi išsaugoti *in situ*), ir padarius jų pjūvį ties Š sienele, paaiškėjo, kad akmenys šalia Š sienelės sumesti padrikai ir yra melioracijos griovio pločio. Taigi, įrengiant vėliausią melioracijos sistemą ir kasant griovį, palei bažnyčios P galą buvo kirstas ir šis Š–P kryptimi einantis akmenų latakas, akmenys, panašaus dydžio kaip ir šurfe 5, supilti užverčiant griovį jo paviršiuje 30 cm pločio ir 33 cm storio sluoksniu. Šurfas tirtas iki 1,55 m gylio (anga nuotekų vamzdžio pravedimui po žeme išgręžta 1,22 m gylyje). Šurfe, maišytame žvyre aptiktos 7 kalvio darbo vinys, žiestų puodų pakraštėlių ir koklių kaklelių (15 vienetų) bei stiklinio butelio (4 vienetai) šukės.

Prie bažnyčios presbiterijos PR kampo, šventoriaus betonuoto tako viduryje tirtame ***šurfe 7*** po išdaužyta ir išlupta 9 cm storio betono danga (iki 25 cm gylio aptikti net 12 cm storio jo luitai) buvo žemėtas žvyras. Giliau iki šurfo dugno tęsėsi žvyras, maišytas su žeme ir daugybe (apie 500 vienetų) pavienių žmonių kaulų. Apie 30 cm pločio nesumaišyto žvyro ruožas buvo tik šurfo PV kampe, 85 cm gylyje, jis išryškėjo P sienelės pjūvyje. Šis nedidelis įžemio lopinėlis leido tyrimų metu spręsti apie kituose šurfuose giliai besitęsiančio žvyro su žemėmis, žmonių kaulais ir pavieniais archeologiniais radiniais kilmę. Kad tai kapinyno – senųjų parapinių kapinių gruntas, sumišęs su ankstesnių bažnyčių reliktais, patvirtino šio šurfo dugne aptiktų kapų liekanos. Vieno *kapo* liekanos – griaučių kairioji pusė (rankos ir dubens kaulai su stuburo slanksteliais bei kaukole) atidengtos šurfo viduryje, 1,3 m gylyje. Stuburo kaulai gulėjo R–V kryptimi, galva – į V, ant kairiojo šono. Palaidotojo dešiniojo šono ir kojų sritis iki juosmens jau buvo nukasta. Kaukolės kaktos kaulo centre matėsi apskrita skylutė, tačiau panašu, jog šioje vietoje kaukolė buvo tiesiog ištrupėjusi. Kapo duobės žymių nepastebėta – jos dugnas griaučių aplinkoje buvo nukastas giliau, nei jie guli. Kito *kapo* liekanos atidengtos ties V sienelės viduriu, 1,4 m gylyje. Į šurfo plotą pateko tik kojų kaulai – blauzdikauliai su pėdų kaulais, gulintys R–V kryptimi. Jie labai pasvirę žemyn ties kelių sritimi – matyt, už šurfo ploto toliau į V yra iškasta gilesnė duobė ir kaulai į ją susmego. Suardyto kapo griaučių krūva – abu dubens kaulai, blauzdikauliai, šiek tiek šonkaulių atsidengė 1,3 m gylyje, šurfo Š pakraštyje, irgi ties jo viduriu. Šurfo PV kampe, 1,27 m gylyje aptikta pavienė kaukolė, gulinti ant kairiojo šono. Visi šie kaulai gulėjo šurfo dugne, kur prasideda įžemio molis, iki kurio kastos kapų duobės. Kapų dalys išliko, nes molis netiko kaip statybinė medžiaga – kastas tik žvyras. Šurfo R pakraštyje aptiktas didelių ir mažų akmenų grindinys. Tiriant nustatyta, jog tai paviršinio vandens surinkimo latako, besitęsiančio už šurfo ploto ribų R kryptimi šlaito link, V galas. 90 cm aukščio ir 1,6 m pločio viršuje latakas lovio išlenkta apačia for-

mos: kraštuose sukrauti dideli akmenys, o viduje – maži. Išlikę kraštiniai latako Š šono akmenys prasideda 25 cm gylyje po betono ir žvyro su žemėmis bei suplauto smėlio sluoksniais. Latako P šono akmenys – 70 cm gylyje – matyt, viršutiniai jau nuardyti. Kraštiniai didieji akmenys yra 17x23x47, 17x31x33 ir 16x29x45 cm dydžio. Viduje esantys mažieji akmenys – nuo 4x6x8 cm iki 10x11x12 cm dydžio. Jie sudėti iki 45 cm storio sluoksniu nuo latako dugno, o nuo didžiojo akmens viršaus – žemiau per 16 cm. Latakas turėjo būti įrengtas iškart po dabartinės bažnyčios statybos, nes statybinių griuvenų – plytų duženų iki 7 cm storio sluoksnis latako vietoje perkastas, o virš latako mažųjų akmenų, griuvenų sluoksnio vietoje yra suplauto smėlio ir žemių su smėliu sluoksniai. Kitose šurfo sienelėse plytų duženų sluoksnis irgi neišlikęs – jis, matyt, sunaikintas įrengiant taką su betonine danga. Latakas turėjo surinkti paviršinį šventoriaus vandenį ir nuleisti jį šlaitu Jūros slėnio link (vandens nuleidimo vietoje, prie šlaito, ūkinio klebonijos pastato, matyt, dar nebuvo). Šurfas tirtas iki daugiau nei 1,5 m gylio. Padrikos mirusiojo griaučių liekanos iš šurfo centro užkastos šurfo dugne, jo ŠV kampe (šurfo viduryje turėjo būti statomas šulinio rentinys), kitos – užpiltos švariu žvyru. Šurfe, maišytame grunte rasta kalvio darbo vinių ar vinučių bei jų dalių (22 vienetai), žiestų puodų šukių (39 vienetai nuo pakraštėlių, dugnelių, ornamentuotų ir dengtų glazūra šonų bei ąselės).

Į R nuo bažnyčios presbiterijos sienos, ties jos P dalimi tirtame ***šurfe 8*** po 14–16 cm juodos žemės – durpžemio su velėna sluoksniu, paviršiuje buvo 10 cm storio bažnyčios statybos laikotarpio molingos rusvos žemės su plytų duženomis (ŠV kampe) ar smėlio su žvyru sluoksnis. Giliau, iki šurfo dugno 1,52 m gylyje tęsėsi molis, maišytas su žeme ir žvyru bei žmonių kaulais ar jų dalimis. Tik PR šurfo kampe, visos jo P sienelės pločiu ir apie 1 m į R buvo iškasta iki 1,15 m gylio *duobė*. Jos dugne priversta labai daug langų stiklų šukių, virš jų 95 cm gylyje gulėjo betono gabalas. Šurfo P pakraštyje iki 80 cm gylio buvo pripilta švaraus smėlio, o per šurfo ir smėlio sluoksnio vidurį – ir šviesiai mėlynų kalkių (iki 20 cm storiu). R pusėje, nuo mėlynų kalkių sluoksnio iki šurfo PR kampo dar tęsėsi ir baltų kalkių, maišytų su žvyru, sluoksnis. Ši statybinių atliekų duobė turėtų būti vėlyva, II Pasaulinio karo metų, kai per bažnyčios apšaudymą išdužo jos langai, apgadintas interjeras (altoriaus dalys 2008 m. surastos rūsyje). Be to, ir bažnyčios statymo laikotarpio statybinių atliekų sluoksnis paviršiuje toje vietoje nutrūksta. Per visą šurfą nuo jo P krašto iki ŠV kampo 31–35 cm gylyje nutiestas elektros kabelis. Maišyto molio sluoksnyje rasta geležinė grandis ir 3 neaiškios paskirties dirbiniai, kalvio darbo vinių ar jų dalių (22 vienetai), žiestų puodų pakraštėlių, dugnelių, ąselės, sienelių bei koklių kaklelių šukių.

Šurfe 9, tirtame 2 m į R nuo bažnyčios vidurinės dalies, iki 1,45 m gylio tęsėsi žvyras, maišytas su žeme. Tik jo V pakraštyje, po sienelėje 1,8 m gylyje gulinčių 2 akmenų (34x53 ir 16x20 cm dydžio) ir virš jų išlikusio iki 10 cm storio plytų duženų sluoksnelio, be abejo, pamato liekanų, buvo įžemis – žvyras su stambiais akmenimis. Tačiau likusioje šurfo dalyje – per šurfo vidurį įžemio paviršiuje V–R kryptimi eina apie 1,3 m pločio ir 30 cm gylio įgilėjimas, užpildytas maišytu gruntu. Neabejotina, kad tai statinio pamato, išlupto statyboms, vieta. Maišytame šurfo grunte aptikta: 2 monetos – Jono Kazimiero (1648–1668) šilingai (vienas iš jų – Ujazdovo kalyk-

los; 1659–1668 m.), medalionas, nugaląsto peilio dalis, kabliukas, apkalas, žalvario plokštelių ir juostelių, vinių ir vinučių (20 vienetų); viena su skardele po galvute), rašymo lentelių, koklių, puodų ir langų stiklo šukių bei tinko gabalėlis, dengtas baltu kalkiniu skiediniu, ir vitražo stiklo šukė. Šurfo P sienelėje, jo R pusėje, 65–68 cm gylyje atsidengė suklotų plytų eilė (virš jos, iki 30 cm gylio nuo paviršiaus – dar buvo ir pavienių plytų), o 47–53 cm žemiau jos – žmogaus griaučių kraštas. Padidinus šurfą per 1 m į P ir per 50 cm į R, atidengta 80 cm R–V kryptimi ilgio ir 30 cm pločio *kripta*. Ji sudėta iš dugne dviem eilėmis (po 9 plytas) viena prieš kitą plokštumomis suguldytų didelių (34x15x10 cm) plytų (2 iš jų – nedegto molio). Virš iškloto dugno aplink jo kraštus plytos sustatytos šonais . Geriausiai išlikusiame V gale jos per 2 plytų ilgį viena ant kitos išliko sukrautos po tris. Kriptos R pusėje buvo tvarkingai sudėti žmogaus *griaučiai*: galva – V gale, iš šonų – kojų kaulai, o per vidurį – įstrižai sukryžiuoti rankų. Griaučiai buvę sudėti apie 64,5 cm ilgio ir 34 cm pločio stačiakampėje dėžutėje, sukaltoje kalvio darbo vinimis, kurių dėžutės pakraščiuose rasta 5 (2 ilgos ir 4 trumpesnės). Kapelyje rasta ir audinio juostelių, būdingų karsto kraštų papuošimui, fragmentų, rodančių, kad mirusysis perlaidotas iš jo. Karstas, matyt, buvo senojoje bažnyčioje arba palaidotas šventoriuje neseniai, prieš naujos bažnyčios statybą ir dar nepamirštas. Tai, be abejo, turėjo būti neeilinis mirtingasis (kitų mirusiųjų kapai iškasti su statyboms tinkamu gruntu). Kad perlaidojimas siejasi su statybomis, rodo jame aptikta dar viena didelė ir 3 mažos kalvio darbo vinys bei vinutė, degusio langų stiklo 13 šukių, koklio kaklelio dužena ir kalkinio tinko 3 gabalai, sietini su čia anksčiau stovėjusiu statiniu. Perkasos padidinime, po kripta, 1,07–1,14 m gylyje atidengti mirusiojo galvos ir dalies krūtinės sritis. Kita dalis griaučių jau buvo suardyta. *Mirusysis* laidotas paguldytas ant nugaros, galva į ŠV, su palei šoną galėjusia būti padėta ištiesta kairiąja ranka (jos kaulai kiek išjudinti, patraukti į šoną). Šalia dešiniosios rankos plaštakos kaulų gulėjo 2 juostiniai žiedai, o griaučių PR gale – dar 3 sulipę, signetiniai. Už 30 cm į P nuo griaučių rasta beveik apskrita žalvarinė sagtelė su apkalėliu. Kapas po kripta labai suardytas, be abejo, kasant gruntą statyboms. Tai paliudija, kad kripta įrengta statybų metu. Šurfo padidinime, maišytame grunte rasta kalvio darbo vinių ir vinučių (29 vienetai), alavinė vitražo tvirtinimo juostelė, žalvarinė skardelė bei degusio langų stiklo šukių (8 vienetai). Išlikęs statybinių griuvenų – kalkių sluoksnis kriptos paviršiaus R gale rodytų, jog ji įrengta prieš šventoriaus išlyginimą po statybų arba kalkių sluoksnis yra vėlesnio bažnyčios tvarkymo padarinys, kurio metu galbūt nuardytos kriptos viršutinės plytos ir buvęs jos uždengimas.

Ties bažnyčios viduriu, 6,5 m į V nuo jos sienos tirtame ***šurfe 10***, po velėna taip pat buvo iki 18 cm storio statybinių atliekų – plytų duženų ir kalkių sluoksnis (R pakraštyje) ar kalkingos žemės sluoksnelis (P). Šurfo R puse, Š–P kryptimi, maždaug 1 m gylyje buvo paklota melioracijos vamzdelių linija. Visame šurfe, tirtame iki 1,45 m gylio, buvo maišyta su žvyru žemė, kurioje rastas žalvarinis juostinis žiedas (šurfo dugne), kalvio darbo vinių ar jų fragmentų (32 vienetai), skardos gabalėlių, žiestų puodų, rašymo lentelės ir vitražo stiklų šukių. Spalvoto vitražo šukės ir skardelės buvo tik paviršiniame sluoksnyje, jos čia galėjo patekti ne tik bažnyčios statybos, bet, greičiausiai II Pasaulinio karo metais, išdaužius langų

vitražus (matyt, tie, kurie buvo pažirę viduje, 2008 m. buvo rasti užkasti rūsyje).

***Šurfe 11*,** tirtame 2,1 m į PV nuo bažnyčios V bokšto PV kampo, iškart po velėna su durpžemiu buvo kalkių su nedaug plytų duženų, molingas ir padrikas sluoksnis. Kitur iki pat įžemio – molingo žvyro 1,7 m gylyje tęsėsi degėsinga maišyta su žvyru žemė (išskyrus patį šurfo V pakraštį, kur žemė buvo rusva nuo molio priemaišų). Ties šurfo viduriu, 1,15–1,25 m gylyje, Š–P kryptimi tęsėsi paklotų melioracijos vamzdelių linija. Šurfo PR kampe, 1,18 m gylyje, ant išlikusios pilkos arba nuo molio rusvos žemės virš įžemio lopinėlio gulėjo dar nesuardyta *kapo* dalis – mirusiojo juosmens sritis su lygiagrečiai gulinčiais dilbio kaulais (rankos buvę sulenktos stačiu kampu), dubens kaulais ir kairiosios kojos šlaunikauliu. Mirusysis laidotas galva į V. Griaučių liekanos užpiltos. Šurfe rastas gerai išlikęs Jono Kazimiero šilingas, peilis, susilydžiusio žalvario gabalėlis, kalvio darbo ir fabriko gamybos vinių (18 vienetų), žiestų puodų šukių (5, viena su banguotiniu ornamentu) bei žalvarinių skardelių.

Šurfas 12 tirtas 70 cm į Š nuo bažnyčios V bokšto, betonuotoje aikštelėje prie bažnyčios laiptų. Šurfe po 8–11 cm storio betono danga 25 (PV kampe) – 36 (PR kampe) cm storiu, vietose, kur nebuvo iškastas vėlyvo drenažo griovys, prasidėjo molingo smėlio su rudo molio plytų duženomis ir kalkėmis sluoksnis. Giliau iki šurfo dugno tęsėsi su žvyru maišyta žemė. Šurfe, P sienelės V pusėje, ties jos viduriu atsidengė bažnyčios ŠV bokšto pamatas. Jis V kryptimi tęsėsi 1,1 m, iki šurfo PV kampo ir, be abejo, už jo ribų – iki šurfo 2, kuriame aptiktas kitas, ŠV, bokšto pamato kampas. Beje, dėl to, kad pats pamato ŠR kampas per 25 cm išsikiša labiau į Š, pradžioje tiriant šurfą, kol pamato apačioje neaptikta vėlyvų plytų ir nebuvo jis kiek giliau ir plačiau P sienelėje nuvalytas, spėta, jog tai ankstesnės bažnyčios pamato fragmentas. Bokšto pamato kampo viršus 22–30 cm storiu, matuojant nuo bokšto sienos apačios (tašytų akmenų) ar šalia šurfo pamate gulinčio antrinio (be abejo, senosios bažnyčios) panaudojimo akmens lygiai nutašytais šonais viršaus, jau išardytas – galbūt įrengiant lataką nuo lietvamzdžio arba pamato akmenų čia nebuvo. Pats bokšto išorinis, ŠR, kampas guli ant vieno akmens, tačiau PR kampe ir bokšto sienos viduryje akmenų nėra. Toje vietoje tarp pamato viršaus ir sienos mūro yra 10–12 cm tarpas arba tik plytų duženų su kalkėmis sluoksnis. Dėl to šis bokšto kampas skyla, jis atitrūkęs. Palei bokšto R pakraštį, per šurfo vidurį P–Š kryptimi, buvo įrengtas betoninis latakas, kuris yra 22 cm gylyje nuo aikštelės paviršiaus (prie šurfo P krašto). Latako dangčio plokštė 5 cm storio, kanalo plotis – 18 cm, gylis – 20 cm. Latakas nuo pat lietvamzdžio buvo išardytas, nes toje vietoje suprojektuotas lietaus nuotekų šulinys ir nauja vandens surinkimo sistema. Šurfo Š pakraštyje ir betoninio latako gale, 16–18 cm gylyje, po aikštelės betono bei žemės su moliu ir žvyru sluoksniais, atsidengė iš mažų akmenų pakraščiuose glaudžiai krauto latako tąsa. Latakas, panašiai kaip ir šurfuose 5 ir 6, ovalaus skerspjūvio, 50 cm aukščio, 38 cm pločio. Tik šurfo sienelėje mažuosius latako akmenis viršuje dengė didelis (17x25 cm) plokščias akmuo. Apačioje gulėjo du irgi didesni, 6x20 ir 10x10 cm dydžio, akmenys. Šurfo Š dalį V–R kryptimi iki 1,1 m gylio kirto melioracijos įrenginio griovys. Šurfe žmonių pavienių kaulų buvo nedaug. Keli pavieniai kaulai – rankos ir du šonkauliai – gulėjo po bažnyčios bokšto kampu. Tai įtikinamai rodo, jog seno-

sios kapinės ardytos statant dabartinę bažnyčią. Po betono sluoksniu esantis molingo smėlio su plytų duženomis sluoksnis nebejotinai yra bažnyčios statybos atliekos, o giliau – žemė su žvyru – taip pat statybų metu sumaišytas ir išlygintas gruntas. Gruntas, susiformavęs virš statybinių atliekų sluoksnio, nuimtas įrengiant betonuotą aikštelę. Akmenų latako dalis, sprendžiant pagal jo įrengimo būdą ir šalia esančių sluoksnių struktūrą (nėra ryškaus jo įrengimui grunto perkasimo ar kitokio sluoksnio intarpo), yra iš bažnyčios statybos laikotarpio – po jos pastatymo. Betoninė latako dalis įrengta vėliau, jo plokštės uždengtos skarda, matyt, nuplėšta nuo bažnyčios stogo ją tvarkant. Ši sistema nebeveikė, nes latakas buvo pilnas purvo (liūčių metu vasarą virš lietaus vandens nuo stogo surinktuvo telkšojo nesusigeriantis vanduo). Tačiau senojoje latako dalyje purvo nebuvo, ji funkcionavo – tereikėjo jį išvalyti, o prieš tai – neužlieti aikštelės betono danga. Šurfe, maišyto grunto sluoksnyje rasta kalvio darbo vinių ar jų dalių (23 vienetai), žiestų puodų dugnelio ir sienelių (12 vienetų) bei rašymo lentelių (2 vienetai) šukių, o paviršiuje – vitražo stiklo duženų (2 vienetai) ir skardelių, iš kurių viena naudota stogvinei. Šurfas tirtas iki 1,45 m gylio.

Šurfo 13, tirto 1,1 m į ŠV nuo bažnyčios R bokšto ŠV kampo, taip pat betonuotoje aikštelėje prie bažnyčios pagrindinių laiptų, R pakraščiu, po 10 cm storio aikštelės betono danga ir 16 cm sumišusio su žeme ir moliu žvyro sluoksniu atsidengė 5 cm aukščio, 61 cm ilgio ir 30 cm pločio lietų su armatūra betoninių plytelių klojinys. Tai tokio pat betoninio latako, kaip ir šurfe 12, uždengimas. Po dangčiu iškasoje liejant betoną buvo suformuotas stačiakampis lovys. Jo sienelės ir dugnas 5–7 cm storio. Šurfo ŠR kampe betoninio latako Š galas ir toliau, maždaug už 2,5 m į Š nuo bokšto besitęsiantis akmeninis latakas suardyti šurfo 5 pakraščiu V–R kryptimi kasant melioracijos griovelį vamzdelių paklojimui. Betoninio latako R sienelė šliejosi prie bokšto pamato akmenų, o jo V pusė buvo nuo jų už 52 cm, 27 cm gylyje nuo betonuotos aikštelės paviršiaus. Latako šonų viršaus lygis sutapo su bokšto sienos žemutinės tašytų akmenų eilės (jų bokšte 3) apačia. Kitur šurfe po betono danga buvo 25 cm storio šlyningo pilko smėlio (daugiau šurfo PV kampe) ar 12–13 cm storio su žeme maišyto žvyro sluoksniai. Po jais apie 3 cm storiu tęsėsi ištisinės ištęžusios plytų duženos. Duženų sluoksnio nebuvo tik šurfo P galo R dalyje, kur jis vėliau perkastas. Šis molio sluoksnis šurfo PR kampe, 15 cm gylyje nuo latako dangčio viršaus visiškai prisiglaudžia prie latako šono. Taigi įrengiant betoninį lataką griovys loviui iškastas per plytų duženų sluoksnį lygiai ir betonas išlietas jame (nes latako išorinis kraštas nelygus, liejant nenaudota forma). Tarpai tarp latako viršaus plokščių uždengti skarda, dideli skardos gabalai užmesti ir virš suardytos latako dalių jungties vietos. Šurfas tirtas iki 1,52 m gylio. Maišytame grunte, be pavienių žmonių kaulų fragmentų, rastos 2 sidabrinės monetos – didžiojo Lietuvos kunigaikščio Aleksandro (1492–1506 m.) denaras ir 1688 m. švediška erė, peilio geležtės smaigalys, kalvio darbo vinių ir jų fragmentų (11 vienetų), neaiškaus geležinio dirbinio dalis, alavinių skardelių, keletas žiestų puodų ar koklių (5 vienetai), vitražo stiklo, rašymo lentelės ir stiklinio butelio šukių.

Grunte išgręžus angą lietaus nuotekų vamzdžio pravedimui nuo šurfų 3 ir 9 link šurfų 8 ir 7, tiesiamos vandens kanalizacijos vamzdis užstrigo. Kad šalinant kliūtį nebūtų

kasama duobė, papildomai skubiai iki 1 m gylio tirtas 2,5 m ilgio Š–P kryptimi ir 1,5 m pločio ***šurfas 14***. Šurfe, tirtame 2 m į R nuo presbiterijos R šono vidurinio piliastro, po velėna, iki jos dugno tęsėsi maišytas su žeme žvyras (P pakraštyje grunto sumaišymas labai vėlyvas – rasta XX a. pabaigos fabriko gamybos vinių). Ties šurfo viduriu, 30 (R šurfo pakraštyje) – 43 (V) cm gylyje, 55 cm į Š nuo PR kampo ir 75 cm nuo PV atsidengė iki 1,22 (V) – 1,4 (R) m pločio akmenų pamatas. Pamato akmenys viršuje buvo 37x47, 42x maždaug 32, 41x maždaug 29, 35 (aukštis) x 47 (ilgis) cm dydžio ir mažesni – 25x17 (matoma dalis) ir 11x22 cm. Tarp akmenų išorinių kraštų pamato šonuose buvo iki 1,15–1,17 m. Akmenys pamate rišti kalkių skiediniu su plytų gabalais ir gabalėliais. Pamato apačia PV ir PR į gylį tęsėsi dar per didelių akmenų 38 cm aukštį, ŠR – per 12 cm storio išlikusį plytgalių ir kalkių sluoksnį. Šiame ŠR pamato pakraštyje paviršiuje gulėjo ir didesnė plytų su braukomis dalis. Tik pačiame šurfo ŠV kampe, apie 40 cm gylyje nuo pamate gulinčio didelio akmens viršaus, po plytos dužena prasidėjo įžemis – švarus pilkas žvyras be priemaišų. Visur kitur šurfe šalia pamato įžemio paviršius buvo sumaišytas bažnyčios statybų metu kasant duobes žvyrui. Apie aptiktą pamatą (spėjant jį esant senosios Rietavo bažnyčios) ir būtinybę toje vietoje nutiesti lietaus nuotekų vamzdį informuotas KPD Telšių TP. Vietoje pasitarus nutarta išėmus kelis viršutinius pamato akmenis, iš dviejų pamato pusių į gręžimo angas įverti nuotekų vamzdžius ir juos sujungti pamato vietoje. Išėmus akmenis ir pamate išvalius siaurą tarpą vamzdžiui, iškart po jais atsidengė įžemis – žvyras, o jame – tamsesni *kapo* duobės kontūrai, einantys ŠV–PR kryptimi. Duobėje, ties pamato Š kraštu matėsi dešinioji žmogaus šonkaulių eilė ir stuburo fragmentas, gulintys anatomine tvarka. Sprendžiant pagal jų padėtį, mirusysis turėjo būti palaidotas galva į ŠV. Iškasoje, 15 cm į P nuo šonkaulių, daugmaž juosmens srityje, ne savo vietoje gulėjo pavienis raktikaulis. Šalia šonkaulių, prie jų dešiniosios pusės rasta moneta (Žygimanto Augusto sidabrinis 1561 m. pusgrašis) ir kiek aukščiau, pačioje pamato apačioje – signetinis žiedas, priskirtinas tam kapui. Kapas, be abejo, apardytas virš jo įrengiant pamatą – tai rodo neanatominė raktikaulio ir kitų kaulų fragmentų padėtis bei žiedas, patekęs į pamato apačią. Kita kapo dalis, buvusi į Š už pamato, suardyta dabartinės bažnyčios statybos metu kasant žvyrą. Šurfe aptiktas pamatas yra už 9 m į P nuo šurfe 9 nustatyto pamato liekanų. Abu pamatai tęsiasi ta pačia R–V kryptimi ir gali būti čia stovėjusios ankstesnės bažnyčios.

Susidūrus su grunto kliūtims, traukiant nuotekų vamzdį išgręžta požemine anga tarp šurfų 3 ir 9, vykdytas vamzdžio nutiesimui rankomis kastos tranšėjos žvalgymas. Ją kasant rastos 2 kalvio darbo vinys, 6 žiestų puodų šukės (1 pakraštėlio šukė su nudužusios ąselės vieta), susilydęs žalvarinis dirbinys, skardelė.

Taip pat nepavykus ištempti nuotekų vamzdžio per išgręžtą angą nuo šventoriaus PV kampo, pro jos tvorą ties vartelių Š pakraščiu link baseino skvere, vykdytas 10 m ilgio šventoriuje ir tiek pat į V už tvoros žvalgymas kasant rankomis. 50 cm pločio ***tranšėja*** kasta iki 1–1,2 m gylio. Tranšėjoje, 4,5 m tarpe nuo tvoros link bažnyčios, 30–45 m gylyje atsidengė 40 cm storio kalkių su žvyru sluoksnis (20–25 cm storyje intensyvus). Virš kalkių buvo apie 20 cm storio durpžemio sluoksnis, o po jomis, iki tranšėjos dugno – maišytas molin-

gas žvyras. Kitur iki 50–60 cm gylio buvo 10–13 cm storio velėna ir maišyta su žvyru tamsiai pilka žemė, giliau – žvyras, maišytas su pilka žeme. Tranšėjoje rastos 6 puodų šukės, 2 kalvio darbo vinys, susilydęs žalvarinis dirbinys, skardelė. Tranšėjoje už šventoriaus tvaros, po maždaug 30 cm juodos žemės su moliu sluoksniu buvo maišytas su pilka žeme molingas žvyras, kuriame rastos 7 kalvio darbo vinys ir pasagvinės, o 70 cm gylyje – labai oksidavusi žalvarinė moneta.

Tranšėjose žmonių kaulų nebuvo, jų rasta tik visuose arčiau bažnyčios tirtuose šurfuose.

Šurfuose surinkti žmonių kaulai užkasti jų kampuose, arčiausiai bažnyčios altoriaus.

Rietavo bažnyčios šventoriaus tyrimai parodė, jog dabartinė bažnyčia pastatyta XV–XVI a. kapinyne (tokiu laikotarpiu datuojamos ankstyviausių kapų įkapės) bei jame stovėjusios bažnyčios šventoriuje su parapinėmis kapinėmis.

The yard of the Church of St Michael in Rietavas

59.5 m^2 was excavated in the yard of the Church of St Michael in Rietavas (West Lithuania) in mostly 4 m^2 (2 x 2 m) test pits. Two rows of test pits were excavated along the church's W and E sides at a distance of 1–6.5 m from the church and tower walls. A row of test pits: 1 (near the SW corner), 4, 10, 11, and 2 (near the NW corner) was excavated in a S–N direction near the W wall and the row of test pits: 7 (near the SE corner), 8, 14, 9, and 3 in the same direction near the E wall. Test pits 12 (W, beside the tower) and 13 (E, beside the E door and the tower) were excavated near the front of the church and closer to the tower. Test pits 5 (E) and 6 (W) were excavated to the side and at the centre of the apse at the S end of the church. The test pits were dug to the planned depth of 1.5–1.6 m or down to sterile soil.

Test pit 1 contained only 17 hand-forged nails, 5 thrown pot rims and bottoms, and shards of a slate writing tablet. Test pit 2 contained many human bones (over 500), the broadening of the current church tower's foundation, 4 coins: a Sigismund I the Old (1506–1548) or Sigismund August silver half groat?, a tsarist Russian copper denga, and 2 deformed coins that are stuck together, a flat brooch, a signet ring, the bore core from a stone axe, an iron loop, 34 hand-forged nails, cast sheet ornaments, thrown pottery sherds, and glass bottle shards. Test pit 3 contained parts of 3 inhumations (Fig. 1), a medallion, 2 band rings, a signet ring, 65 hand-forged small and large nails, 15 sherds of thrown pot rims and bottoms as well as of pots decorated with linear ornaments or a light green glaze, writing tablet shards, and window glass shards. Test pit 4 contained pieces of 2 knife blades, 26 hand-forged nails, tin calmes (US cames) and wire for stained glass, a cast sheet ornament, a fused bronze artefact, thrown potsherds, shards of late stained glass, and many isolated human bones from destroyed graves. At a depth of 16 cm in test pit 5, a stone rainwater gutter, part of a destroyed grave, a ribbed bronze bead with 3 lobes, a large pendant cross with an shorter, oblique upper crossbar, 3 hand-forged nails, 23 sherds of thrown vessel rims and stove tile mouths, and glass shards from a bottle were discovered. Test pit 6 contained another gutter, 7 hand-forged nails, 15 sherds of thrown vessel rims and stove tile mouths, and 4 shards from a glass bottle. Test pit 7 contained the W end of a stone gutter, the remains of an inhumation (Fig. 2), about

500 human bones from destroyed graves, 22 hand-forged small and large nails, and 39 sherds from thrown pots. Test pit 8 contained a Second World War rubbish pit with many window glass shards, an iron loop, 3 uncertain artefacts, 22 hand-forged nails, the rims, bottoms, handles, and walls of thrown pots, and stove tile mouths. Test pit 9 contained the site of an older foundation, a masonry crypt with interred human bones (Fig. 3), part of an inhumation under the crypt (which contained 5 signet rights and a small bronze buckle with a small cast sheet decoration), 2 coins: John II Casimir (1648–1668) shillings, a medallion, part of a ground down knife, a pendant, a cast sheet ornament, cast sheet bronze pieces and strips, large and small nails, writing tablet shards, stove tiles fragments, potsherds, window glass shards, a small piece of daub coated with white lime mortar, and a shard of stained glass. Test pit 10 contained a bronze band ring, 32 hand-forged nails, pieces of cast sheet metal, sherds of thrown pots, writing tablet fragments, and stained glass shards. Test pit 11 contained an undisturbed part of a grave, a John II Casimir shilling, a knife, a piece of fused bronze, 18 hand-forged and factory-made nails, 5 sherds from thrown pots, and pieces of cast sheet bronze. Test pit 12 contained the foundation of the church's NW tower, 2 water gutters, 23 hand-forged nails, 12 sherds of thrown pot bottoms and walls, 2 writing tablet fragments, 2 shards of stained glass, and pieces of cast sheet metal. Test pit 13 also contained a water gutter, 2 silver coins: a Grand Duke Alexander (1492–1506) penny and a 1688 Swedish öre, the tip of a knife blade, 11 hand-forged nails, part of an uncertain iron artefact, pieces of cast sheet tin, 5 sherds from thrown pots or stove tiles, shards of stained glass, fragments of a writing tablet, and shards from a glass bottle. At a depth of 30–43 cm in test pit 14 a stone and mortar foundation up to 1.4 m wide and probably belonging to the old Rietavas church as well as part of a grave containing a 1561 Sigismund August silver half groat were unearthed. The trench on both sides of the churchyard fence contained a bronze coin, 6 potsherds, 9 hand-forged nails, a melted bronze artefact, and a piece of cast sheet metal.

The investigation of the Rietavas churchyard showed that the current church was built on a 15th–16th-century cemetery and in the yard, with parish graves, of the church that stood there.

Ernestas Vasiliauskas

Senosios Žagarės bažnyčios šventorius

Rugpjūčio 13–14 dienomis Senosios Žagarės apaštalų Šv. Petro ir Povilo bažnyčios šventoriuje (Švėtės g.) ŠU atliko archeologinius žvalgomuosius tyrinėjimus. Jų metu šventoriaus R dalyje, tarp bažnyčios altorinės dalies ir šventoriaus tvoros iškasti du 2,7x2,5 ir 2x2,5 m dydžio šurfai (2–3) ištiriant bendrą 11,75 m^2 plotą.

Šios vietos aplinkoje, kalvelės PR šlaite archeologiniai žvalgomieji tyrinėjimai vykdyti 2003 m. (JIKM, vadovas E. Vasiliauskas). Jų metu iškastas 1 šurfas, ištirtas 3 m^2 plotas, archeologiškai vertingų sluoksnių ir radinių (išskyrus keletą banguotų čerpių fragmentų, geležinę kaltinę vinį, kriauninį peiliuką, pavienius žmonių kaulus) neaptikta, įžemis pasiektas 40 cm gylyje (*ATL 2003* metais, V., 2005, p. 316).